

4. IDEALAN GAS – JEDNAČINA STANJA

4.1 Gibsovo (Gibbs) pravilo faza

- Ravnotežno stanje nekog termodinamičkog (termomehaničkog) sistema može se jednoznačno definisati (opisati) tačno određenim brojem termodinamičkih (termomehaničkih) veličina stanja, tj.

$$f(b_1, b_2, b_3, \dots, b_n) = 0$$

gde su (b_i $i = 1, 2, \dots, n$) termodinamičke (termomehaničke) veličine stanja.

- Broj nezavisnih veličina stanja koje jednoznačno određuju ravnotežno stanje termodinamičkog (termomehaničkog) sistema naziva se **broj stepeni slobode** posmatranog sistema.
- U slučaju da se termodinamički sistem nalazi u stanju ravnoteže, njegov broj stepeni slobode zavisi od:
  - Strukture termodinamičkog sistema-komponenti
    - homogen (jednofazni)
    - nehomogen (broj faza)
  - Mogućnostima razmene energije sa okolinom, tj. broja spoljnih uticaja
    - termo-mehanički sistemi (toplotno energetska dejstvo i mehaničko energetska dejstvo)
    - zatvoreni ili protočni sistem (energija sadržana u supstanci)
    - makroskopski pokretni ili nepokretni (promena kinetičke i potencijalne energije)

U najopštijem slučaju, ne samo u klasičnoj termodinamici, nego i u fizičkoj hemiji, hemijskoj termodinamici, termodinamici višefaznih i višekomponentnih sistema, broj stepeni slobode sistema, koji se nalazi u stanju ravnoteže se može odrediti pomoću Gibsovog (Josiah Willard Gibbs) pravila faza:

$$N_{\text{st.sl.}} = N_{\text{komp.}} + N_{\text{med.en.dejstava}} - N_{\text{faza}}$$

$N_{\text{st.sl.}}$ - broj stepeni slobode sistema

$N_{\text{komp.}}$ - broj nezavisnih komponenti sistema

$N_{\text{med.en.dejstava}}$ - broj međusobnih energetskih dejstava sistema i okoline

N_{faza} - broj faza unutar sistema

• Za slučaj:

- jednodokomponentnog $N_{\text{komp.}} = 1$
- jednofaznog $N_{\text{faza}} = 1$
- zatvorenog i
- nepokretnog termodinamičkog sistema ($\Delta E_k = 0$, $\Delta E_p = 0$, $\Rightarrow$ mehaničko energetske dejstvo - izvršeni rad (W), toplotno energetske dejstvo - predata količine toplote (Q))

$$\left. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \right\} N_{\text{med.en.dejstava}} = 2$$

$$N_{\text{st.sl}} = 1 + 2 - 1 = 2$$

$\Rightarrow$ ponašanje radne supstancije (radnog tela) u tom slučaju moguće je opisati sa jednačinom sa dve nezavisno promenljive

$\Rightarrow$ jednačina tipa:

$$f(p, T, v) = 0 \quad \text{ili} \quad f_1(p, T) = v$$

naziva se **TERMO-MEHANIČKA ili TERMIČKA JEDNAČINA STANJA**

$\Rightarrow$ a jednačina tipa:

$$g(u, p, T) = 0 \quad \text{ili} \quad g_1(p, T) = u$$

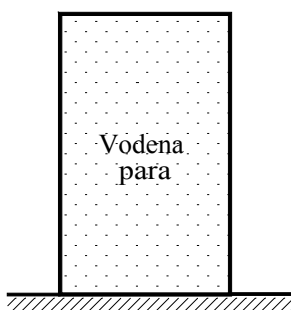
$$\psi(h, p, T) = 0 \quad \text{ili} \quad \psi_1(p, T) = h$$

nazivaju se **energetske ili kaloričke jednačine stanja**.

- Pored jednodokomponentnih i jednofaznih sistema u termodinamici se susrećemo i sa višefaznim sistemima, kao i višekomponentnim sistemima.

Pr. 1 H_2O u zatvorenom i nepokretnom termodinamičkom sistemu ($N_{\text{komp}} = 1$,

$$N_{\text{med.en.dejstava}} = 2)$$

$$N_{\text{st.sl.}} = 1 + 2 - 1 = 2$$

$$N_{\text{st.sl.}} = 1 + 2 - 2 = 1$$

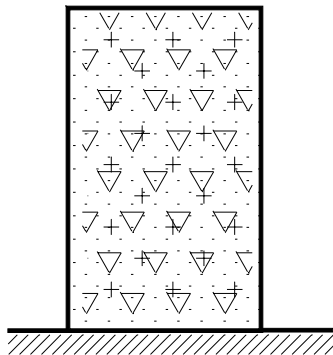

$$N_{\text{st.sl.}} = 1 + 2 - 3 = 0$$

Trojno stanje $\vartheta_{\text{tr}} = 0,01^\circ\text{C}$

$$p_{\text{tr}} = 611,73 \text{ Pa}$$

Pr. 2 Smeša (idealnih) gasova – 3 komponentna, u zatvorenom i nepokretnom termodinamičkom sistemu ($N_{\text{komp}} = 3$, $N_{\text{međ.en.dejstava}} = 2$, $N_{\text{faza}} = 1$)

$$N_{\text{st.sl.}} = 3 + 2 - 1 = 4$$

- + – gas A
- Δ – gas B
- – gas C

4.2 Podela radnih supstanci u termodinamici

- Jednačine stanja (termo-mehaničke i energetske) nekih radnih supstanci imaju veoma jednostavan analitički oblik, dok su kod drugih ove jednačine veoma složene i zavise od brojnih empirijskih koeficijenata.
- Praktično je podeliti – razdvojiti radne supstance
- Po agregatnom stanju – gasovi, tečnosti i čvrste supstance (tečnosti i čvrste supstance po pravilu se smatraju nestišljivim $dV = 0$).

GASOVI	TEČNOSTI	ČVRSTO STANJE
idealni	nestišljive supstancije	
poluidealni		
realni gasovi	realne tečnosti	realne čvrste supstance

- Sve supstancije u prirodi su realne!
- Idealni, poluidealni gasovi i „nestišljive“ tečnosti i supstance u čvrstom stanju ne manjaju agregatno stanje
- Realne supstancije – menjaju agregatno stanje
- Realne supstancije – postoje komplikovani izrazi za termo-mehaničke i energetske jednačine stanja

4.3 Idealan gas

def. Pod idealnim gasom podrazumeva se supstanca čije su molekule tačke, između kojih ne postoje ni privlačne ni odbojne međumolekularne sile. Usled toga, svaki sudar ovih molekula je centralan i u potpunosti elastičan.

- Materijalne tačke – molekuli oblika savršene loptice, prečnika $d \rightarrow 0$, a koje poseduju masu mirovanja
- Izostanak međumolekularnih sila i uslov da $d \rightarrow 0$, omogućavaju uvek centralne i potpuno elastične sudare
  - Na osnovu takvih pretpostavki, moguće je koristeći isključivo zakone mehanike, izvesti termo-mehaničku i energetske jednačine stanja, odnosno, zavisnosti $f(p, T, v) = 0$, $g(u, p, T) = 0$, $\psi(h, p, T) = 0$.
  - Lakše, na „empirijski“ način
- Idealan gas ne postoji, ali se svi gasovi na visokim temperaturama i niskim pritiscima ponašaju kao idealni (npr. $O_2 - 187,95^\circ\text{C}$, 101325 Pa,)
- Istorijski, do jednačine stanja se došlo empirijski.
- Na osnovu Bojlovog zakona (1662) i Gej Lisakovog zakona (1802), Klapjeiron prvi formuliše izraz (1834)

$$pV = n \cdot R \cdot T$$

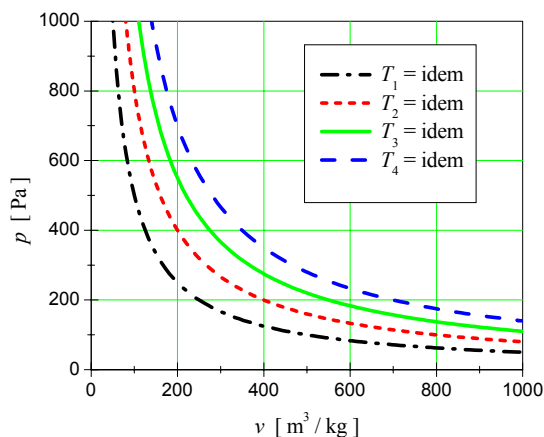
poznat kao JEDNAČINA STANJA IDEALNOG GASA.

4.4 Bojl (Boyle) – Mariotov (Mariotte) zakon

- Robert Boyle (1627-1691), prvi objavio 1662.
- Edme Mariotte (1620-1684), nezavisno objavio 1676.
- Posmatrali kako se menja proizvod pritiska i specifične zapremine (idealnog) gasa pri stalnoj temperaturi

$$(pv)_g = (pv)_T = \text{idem}$$

Boyl – Mariotte-ov zakon

- Opšte

$$pv = f_1(T)$$

4.5 Gej Lisakov (Gay Lussac) zakon

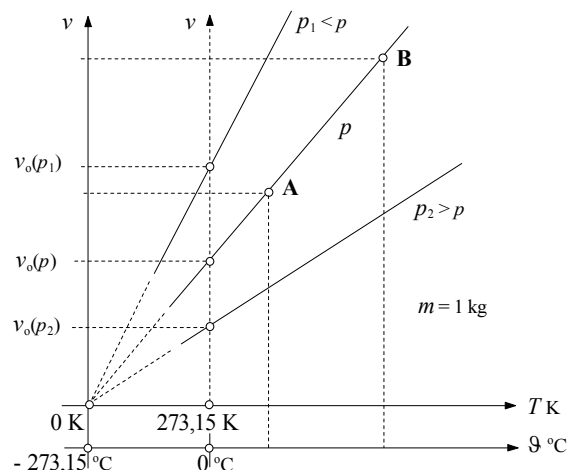
- Joseph Louis Guy Lussac (1778-1850) prvi objavio 1802. na osnovu ne objavljenih radova Jacques Charles (1746-1823) iz 1787.
- Čarlsov zakon (Jacques Charles)
- Ustanovio da – pri stalnom pritisku odnos specifične zapremine nekog idealnog gasa, njegove temperature (u Kelvinima – termodinamička temperatura) ima stalnu vrednost.

$$\left(\frac{v}{T} \right)_p = \text{idem}$$

Gej – Lisakov zakon

- Opšte

$$v = f_2(p) \cdot T$$

- Održavajući stalnu vrednost pritiska gasa tokom eksperimenta ($p = \text{idem}$), konstatovana je linearna zavisnost između specifične zapremine i temperature

$$v = v_0 (1 + \alpha_{v,0} \cdot \vartheta)$$

gde je sa $\alpha_{v,0}$ [K^{-1}] označen koeficijent zapreminskog širenja na 0°C

- Eksperimentalno je ustanovljeno da $\alpha_{v,0}$ za sve idealne gasove ima istu vrednost koja iznosi

$$\alpha_{v,0} = \frac{1}{273,15} \text{ K}^{-1}$$

Na osnovu jednačine prave

$$v = v_0 + \underbrace{v_0 \cdot \alpha_{v,0}}_{\text{tg } \alpha} \cdot \vartheta$$

$\text{tg } \alpha$ - koeficijent nagiba

$$\text{tg } \alpha = v_0 \cdot \alpha_{v,0} = \frac{v_0}{273,15} \Rightarrow \alpha_{v,0} = \frac{1}{273,15} \text{ K}^{-1}$$

- Veza između termodinamičke temperature T i specifične zapremine v

$$T = 273,15 + \vartheta [\text{K}] \Rightarrow \vartheta = T - 273,15$$

uz već određenu vrednost

$$\alpha_{v,0} = \frac{1}{273,15} \text{ K}^{-1}$$

sledi da je

$$v = v_0 \left(1 + \frac{T - 273,15}{273,15}\right) = \frac{v_0}{273,15} \cdot T = v_0 \cdot \alpha_{v,0} \cdot T$$

4.6 Klapjeironova (Clapeyron) jednačina stanja idealnog gasa

- Na osnovu Bojlovog i Gej–Lisakovog zakona, Klapjeiron (Benoit Paul Emile Clapeyron, 1799-1864) prvi formuliše i objavljuje 1834, jednačinu stanja idealnog gasa.

$$\boxed{pV = nRT}$$

- Izvođenje:

$$\begin{aligned} \text{Iz Gej–Lisakovog} \quad &\Rightarrow \quad v = f_2(p)T, \text{ pomnožimo sa pritiskom } p \\ &\Rightarrow \quad p v = \underbrace{f_2(p) \cdot p}_{\psi(p)} \cdot T, \text{ što može da se napiše i kao} \\ &\Rightarrow \quad p v = \psi(p) \cdot T \end{aligned}$$

Upoređujući dobijni izraz sa opštim oblikom Bojl–Mariotovog zakona

$$p v = f_1(T)$$

može se konstatovati da su oba izraza uvek tačna samo ukoliko funkcija $\psi(p)$ ima stalnu vrednost, koja zavisi od vrste gasa

$$\psi(p) = \text{const} = R$$

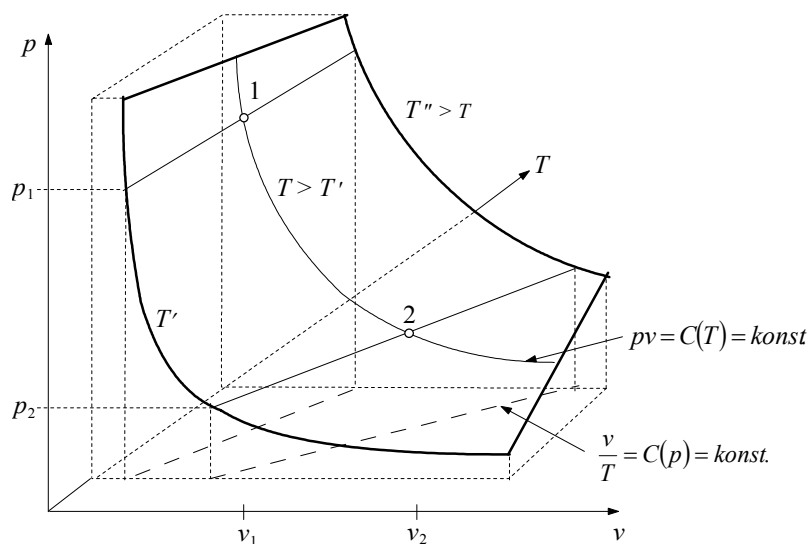
$$\boxed{p v = R T}$$

Konstanta R [J/(kg · K)] naziva se (individualna) gasna konstanta. Svaki gas ima određenu vrednost ove konstante, koja se obično daje u odgovarajućim tabelama (Tabela 3.1.5, str. 13)

- Razni oblici termo-mehaničke jednačine stanja idealnog gasa

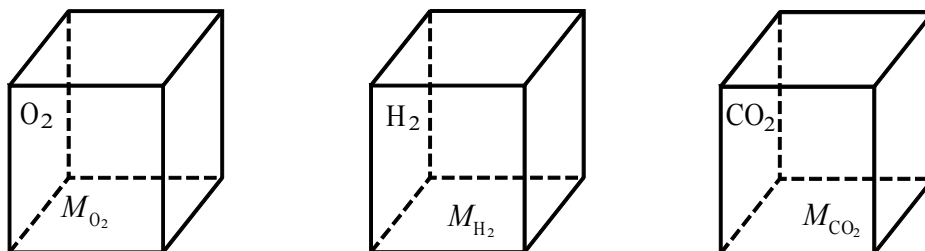
Za 1 kg supstancije	$p v = R T$	množenjem sa m [kg] supstancije
Za m [kg] supstancije	$p V = m R T$	Korišćenjem relacije koja povezuje masu m , molarnu masu M i količinu neke supstancije n $m = M \cdot n$
Za n [mol] supstancije	$p V = n M R T$	Korišćenjem relacije koja povezuje individualnu gasnu konstantu R , molarnu masu M i univerzalnu gasnu konstantu $R = 8,314 \text{ J}/(\text{mol} \cdot \text{K})$ $R \cdot M = \mathbb{R}$
Za n [mol] supstancije	$p V = n \mathbb{R} T$	Svođenjem na 1 mol supstancije
Za 1 mol supstancije	$p V_m = \mathbb{R} T$	

- Jednačina termo-mehaničkog stanja idealnog gasa u $p - T - v$ koordinatnom sistemu

4.7 Avogadrov zakon

- Italijanski fizičar i matematičar Amadeo Avogadro (1776-1856) oblikovao je 1811. svoja zapažanja o odnosu zapremine i broja molekula u zaključak: “Svi idealni gasovi, pri istom pritisku, istoj temperaturi, u jednakim zapreminama sadrže isti broj molekula.”

$$\left. \begin{array}{l} V_{\text{O}_2} = V_{\text{H}_2} = V_{\text{CO}_2} \\ T_{\text{O}_2} = T_{\text{H}_2} = T_{\text{CO}_2} \\ p_{\text{O}_2} = p_{\text{H}_2} = p_{\text{CO}_2} \end{array} \right\} \Rightarrow n_{\text{O}_2} = n_{\text{H}_2} = n_{\text{CO}_2}$$

$$1) \quad pV = nRT \rightarrow \frac{pV}{T} \cdot \frac{1}{R} = n$$

$$2) \quad pV_m = RT \rightarrow V_m = R \frac{T}{p}$$

- **Posledica** - u slučaju prethodno ispunjenih uslova, mase ovih gasova odnose se kao mase njihovih molekula (molekulske mase), odnosno kao njihove molarne mase

$$m_{\text{O}_2} : m_{\text{H}_2} : m_{\text{CO}_2} = M_{\text{O}_2} : M_{\text{H}_2} : M_{\text{CO}_2}$$

- Normalni uslovi - Normalni kubni metar 1 m_N^3 (pri p_0 , T_0) - jedinica za „količinu“ gasa

$$\left. \begin{array}{l} p_0 = 1 \text{ atm} = 101\,325 \text{ Pa} \\ T_0 = 273,15 \text{ K} = 0^\circ\text{C} \end{array} \right\} \Rightarrow V_{\text{m},0} = R \cdot \frac{T_0}{p_0} = 22,4 \cdot 10^{-3} \text{ m}^3/\text{mol}$$